

НАУКА В ЗМОЗІ ІСТОТНО ВПЛИНУТИ НА ІННОВАЦІЙНЕ ВІДРОДЖЕННЯ КРАЇНИ

**Інтерв'ю президента НАН України
академіка Б.Є. Патона
журналу «Наука та наукознавство»**

Наш журнал завжди намагався оперативно реагувати на актуальні проблеми розвитку науки і науково-технологічної політики, які потребують вирішення сьогодні. Саме тому ми звернулися до президента НАН України академіка Б.Є. Патона з проханням поділитися своїми міркуваннями з читачами журналу «Наука та наукознавство» в інтерв'ю головному редактору журналу О.С. Поповичу та директору Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України Б.А. Малицькому. Звичайно, тоді, в липні ми не підозрювали, що це буде наше останнє спілкування із видатним вченим і чудовою людиною. Та поки журнал готувався до друку, Бориса Євгеновича не стало... Отже, це інтерв'ю набуває рис заповіту, останнього звернення академіка Б.Є. Патона до всіх нас.

Борисе Євгеновичу, Ви 58 років очолюєте нашу Академію. Не тільки за часом, а й за соціально-економічними і політичними змінами в Україні це не одна, а декілька історичних епох, кожна з яких була часом і великих звершень, і великих випробувань, і непростих викликів. Що давало Вам сили за будь-яких умов домагатися виконання Академією свого головного завдання — лишатися, як писав В.І. Вернадський, спільнотою вчених, яка ставила на перше місце пошук істини, точне знання, дослідницьку роботу, прагнення до чистого знання, і вести проповідь важливості, значення, першості наукової роботи для чистого знання перед всякою чи принаймні нарівні з усякою іншою метою життя — правильності й необхідності такого завдання як функції державного життя?

Б.Є. Патон. Дійсно, ці 58 років, як і вся історія Академії, були часом і великих досягнень, і великих випробувань. Різнилися тільки виклики, які поставали

Цитування: Наука в змозі істотно вплинути на інноваційне відродження країни. Інтерв'ю президента НАН України академіка Б.Є. Патона журналу «Наука та наукознавство». *Наука та наукознавство*. 2020. № 3 (109). С. 03—15. <https://doi.org/10.15407/sofs2020.03.003>

перед державою. Із 1950-х років потрібно було встигати за світовою науково-технічною революцією. Під нові завдання розбудовували структуру Академії, створювали нові установи, засновували регіональні наукові центри тощо. Коли мене вперше обрали президентом тоді ще Академії наук УРСР, я поставив за мету зробити зв'язки між наукою та виробництвом максимально тісними. Бо вчені — не річ у собі й не річ для себе, підсумки їхньої роботи мають втілюватися у практику, давати очевидну й відчутну користь суспільству та державі. Це й був мій головний імператив. Спираючись на нього, запропонував колегам там, де це доцільно, створювати й упроваджувати розробки за схемою «науковий інститут — конструкторське бюро — дослідне виробництво». Це дозволяло не тільки доводити науковий результат до високої готовності для впровадження його у виробництво, а й давало можливість залучити додаткові кошти на наукові дослідження від виробничих структур, зацікавлених у наших розробках. А як ви, наукознавці, добре знаєте, в шістдесяті роки почався так званий період «відносно стабілізації» підтримки науки після періоду бурхливого наростання її фінансування. В Україні цей механізм не без успіху працював багато років — у кінці 80-х років наша Академія заробляла за рахунок зацікавлених замовників більше, ніж їй виділялося з державного бюджету. Це дозволяло розвивати інститути, будувати для них нові приміщення, закуповувати обладнання тощо. Так звана «відносна стабілізація» нас оминула.

Загалом був попит на результати науки, хоч далеко не всі з результатів і висновків, які давала наука, належним чином сприймалися. Наприклад, наші науковці спрогнозували негативні наслідки масштабної осушувальної та зрошувальної меліорації, інтенсивної хімізації сільського господарства й будівництва сумнозвісної Чорнобильської атомної електростанції. Але до цього не прислухались. Проте коли реалізується найгірший прогноз, науковці не можуть сказати «ми ж застерігали», просто розвернутись і піти, залишити людей наодинці з їхнім горем. Аварія на ЧАЕС була комплексним викликом, і Академія активно долучилася до ліквідації її наслідків, яка триває й досі.

Якщо ж говорити про попит, то він залежить від стану економіки. Почалась криза в економіці — попит на наукові розробки упав. А ті ж самі СКТБ і дослідні заводи фінансувалися в основному за рахунок замовників. Але на початку дев'яностих ми їх значною мірою втратили. Водночас, коли Україна стала незалежною, Академія зробила все, що від неї залежало, щоб перебудуватися під нові реалії. Скажімо, в умовах розриву економічних зв'язків між колишніми радянськими республіками і занепаду галузевої науки, яка, на превеликий жаль, так і не вийшла з коми, саме НАН України взяла на себе супровід базових галузей національної економіки. Було відновлено або започатковано багато напрямів соціогуманітарних досліджень (і засновано відповідні структурні підрозділи або навіть цілі наукові установи), які за радянських часів перебували в немилості, але були вкрай важливими

для становлення молодій Українській державі. 2014 року Академія разом з усією країною зазнала болючого удару і великих збитків. На окупованих Росією територіях Криму та Донбасу залишилися і наші тамтешні установи — звісно, з усім матеріально-технічним забезпеченням, а також об'єкти історико-культурної спадщини. На щастя, вдалось евакуювати до Києва частину співробітників. В Автономній Республіці Крим ми, на жаль, втратили майже всіх і все. Серед іншого — лазерну обсерваторію, Карадазький природний заповідник, коштовне наукове обладнання і наше єдине науково-дослідне судно. Тому вимушено згорнули деякі роботи, а саме частину океанологічних і океанографічних та історичних і археологічних досліджень. Ми все робимо, щоб якось компенсувати ці втрати, та, як кажуть, ламати — не будувати. Ламали, щоправда, не ми, але від цього не легше. Але все це, навіть нав'язана нам війна — не привід складати руки і чекати, доки хтось розв'яже наші проблеми.

Отже, Ви не схильні погоджуватись із тими, хто передрікає крах і занепад усього, що є і діється?

Так, попри домінування песимістичних передбачень майбутнього в сьогоднішньому експертному і медійному середовищі, мій багатий життєвий досвід дає підстави для більш позитивної оцінки. Після пандемії Україна, як, напевно, і весь світ, зміниться. Вона змужніє, а ми правильніше зрозуміємо і оцінимо загрози і свої можливості, на які дотепер не звертали уваги. Будемо точніше сприймати і більш зріло осмислювати наші переваги в світі та способи просування країни шляхом прогресу. Ми більш раціонально і з вигодою для всього народу почнемо використовувати своє національне багатство: щедрі природні ресурси, благодатну родючу землю і особливо талановитий людський капітал. Ми більш впевнено зможемо дивитись у майбутнє України, бачити її дійсно процвітаючою і шанованою у світі.

Впевнений, що так буде, але для цього Україні після багатьох років економічної стагнації та соціального занепаду знов буде потрібна сильна власна наука, свої талановиті вчені, інженери, висококваліфіковані фахівці, які неодноразово доводили свою здатність продукувати і впроваджувати у всі сфери життя нові знання, технології, виробничі та управлінські новації. В сучасному світі ці джерела економічного зростання і соціального поступу за своєю ефективністю, як відомо, набагато випереджають будь-які інші. Вони визначають і могутність країни, і благополуччя її народу, і повагу до неї в світі.

Але в цій доленосній для розбудови нової України справі ми дуже багато втратили. Особливо помітними виглядають ці втрати, якщо розглядати їх у порівнянні зі світовими тенденціями у сфері науки, технологій та інновацій. Вам добре відомо, що Україна є чи не єдиною в світі великою країною, де протягом останніх 30 років відбулося скорочення ресурсів наукової системи до рівня слаборозвинених країн, хоча на початку дев'яностих років і за чисельністю дослідників, і за рівнем наукоємності ВВП вона входила

до кола найбільш розвинених європейських країн, у тому числі була одним із визнаних світових лідерів серед космічних держав. Потрібно, щоб наші політики чітко розуміли, що в сучасному конкурентному світі жодна країна не здатна домогтися успіхів у соціально-економічному розвитку, зберегти свій статус провідної космічної держави, якщо науковців-дослідників у ній стає набагато менше, ніж держслужбовців, працівників правоохоронних органів, служителів релігійний культів, якщо на підтримку вітчизняної науки вкладаються кошти, обсяг яких (за рівнем наукоємності ВВП) на порядок менший, ніж середньосвітовий показник. На жаль, тенденція до скорочення ресурсів вітчизняної науки і ганебного витіснення її на узбіччя державних пріоритетів продовжується дотепер.

Деінтелектуалізація країни, яка супроводжується детехнологізацією та деіндустріалізацією, має своїм наслідком колосальні економічні та соціальні втрати. У фінансовому плані вони оцінюються фахівцями на рівні 5—6 трлн дол. загального обсягу недоотриманого за роки незалежності ВВП. У соціальному — проявляються у прискоренні депопуляції країни, зниженні рівня життя населення, зростанні еміграційних настроїв серед українців, особливо молоді. Ці катастрофічні для України явища потребують об'єктивних пояснень. Один із ключових висновків, на мою думку, полягає в тому, що реформи, спрямовані на перетворення України в самостійну, незалежну, демократичну, соціальну, інноваційну державу, відбувались без глибоких наукових обґрунтувань.

В цьому плані великі надії багатьма покладаються на євроінтеграцію.

Європейський вибір України є природним і неминучим історичним явищем на сучасному етапі розвитку Української держави. Але його слід розглядати не лише як самоціль для якнайшвидшого формального приєднання українців до європейських націй, а як сучасний ефективний засіб стимулювання соціально-економічного розвитку України за європейськими стандартами. На жаль, стан у багатьох сферах життя країни значно погіршився навіть порівняно з не дуже привабливим початковим періодом незалежності. Це яскраво підтверджує, що внутрішні реформи були лише певною реакцією на зовнішні цілі та вимоги і дуже слабо враховували виклики всередині країни. Вся внутрішня політика була і, на жаль, продовжує залишатися інструментом для досягнення зовнішньополітичних цілей, а повинно бути навпаки. Перебільшена заідеологізованість і геополітична односторонність в умовах погіршення економічного і соціального стану стає джерелом роз'єднання суспільства, посилення недовіри до влади, підтримки сплесків протестного руху.

Реформація країни, яка відбувається одночасно з її державотворенням, — це дуже складний та слабо передбачуваний процес. Тому він потребує глибокого наукового осмислення і постійного наукового моніторингу. І над цим мають більш плідно працювати наші вчені. Неприпустимо проводити будь-які реформи суспільно-економічного і політичного життя, зни-

шуючи свою науку, тобто головне джерело економічного розвитку, соціального поступу та національної безпеки. Тим більше, що власна національна наука в історії України завжди була джерелом високих досягнень у всіх сферах життя, зокрема в індустріалізації та створенні високотехнологічних виробництв, розвитку передової освіти, підготовці висококваліфікованих кадрів.

Але намагання кожної влади вирішити проблеми подальшого розвитку України без науки, сучасних технологій та інновацій, лише за допомогою ринкової лібералізації економічного життя, повальної приватизації, іноземних запозичень та інших ринкових і монетарних засобів виявилось помилковим і неідеальним. Жоден з урядів не зміг забезпечити реальний перехід на інноваційну модель розвитку країни, чим посилював економічне відставання країни, її детехнологізацію та деіндустріалізацію, поглиблював економічну нерівність населення, посилював недовіру народу до влади і знижував спроможність країни до відвертання й ліквідації внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці.

На жаль, органи влади слабо прислуховуються до порад вітчизняних учених. Їх рекомендації та пропозиції політичними і державними діячами не використовувались, натомість переваги у прийнятті реформаторських рішень надавалися зарубіжним експертам, компетентність яких (а часом і незацікавленість) часто викликає сумнів.

Прикро, що й у сьогоднішній владі існує думка, що вітчизняна наука не здатна позитивно впливати на стан економічного розвитку країни. Її постійно намагаються реформувати, визначають надумані правила оцінювання результатів діяльності вчених, встановлюють відірвані від здорового глузду вимоги до підготовки наукових кадрів і т. ін. Як Ви сприймаєте цей розгул бюрократії?

Так, наслідки бюрократичного втручання у життя наукової спільноти є вкрай негативними. Мені відомі дослідження Вашого інституту, які показують, наскільки далеко вже зайшла наша країна в деградації кадрового потенціалу своєї науки, і доводять, що потрібні екстраординарні зусилля держави для того, щоб бодай припинити його катастрофічне зменшення, а також демонструють, що зволікання з початком суттєвого посилення підтримки науки призведе до необхідності значно більших витрат і часу.

Водночас науку дійсно потрібно модернізувати й осучаснювати. Але реформа науки має стати похідною від реформи нашої економіки, передусім промисловості. У цих ключових сферах слід здійснити радикальні структурні зміни в бік високотехнологічних, наукоємних виробництв. Лише тоді наука, як свідчить і вітчизняний, і зарубіжний досвід, адекватно відреагує на це своїми внутрішніми змінами. Наука має достатній природний потенціал самоорганізації, щоб адекватно реагувати на зміни в її соціально-економічній затребуваності, пріоритетності в державній політиці та в суспільному визнанні її значимості.

За роки незалежності на державному рівні було чимало політичних заяв щодо визнання вирішальної ролі науки, технологій та інновацій у розбудові нової країни та необхідності забезпечення їх пріоритетної державної підтримки. Було прийнято багато державних документів, законів України, указів Президента. Певний час проводились щорічні президентські наради-конференції на тему *«Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України»*. На законодавчому рівні встановлювалась достойна європейська норма фінансування науки, визначались податкові, кредитні та інші форми стимулювання інноваційної діяльності.

Чому ж це не мало наслідків у реальному житті? Адже, здавалось би, якщо подібні речі закріплені в законі, це означає, що виконавча влада повинна будь-що забезпечити їх реалізацію.

На превеликий жаль, все це залишалось на рівні паперових побажань, а в реальній виконавчій практиці здійснювалась політика «виживання науки», а не її розвитку, її фінансування відбувалось за «залишковим принципом», що закономірно призводило до руйнації цього важливого стратегічного джерела розвитку країни. Дійсно, часи були нелегкі, було багато проблем, які потребували вирішення, потребували коштів, але, на мій погляд, вкрай негативну роль тут відіграло те, що право визначення пріоритетів при розподілі цих коштів перебрали на себе люди, не здатні до стратегічного мислення. Всупереч Конституції, в якій чітко розподілені між органами влади функції формування державної політики та її виконання, виконавчі органи влади поступово перебирали на себе також і функції формування державної політики. Наприклад, на сайті Міністерства освіти і науки України так і проголошено: *«Найголовнішою функцією МОН є формування та реалізація державної політики у сфері освіти і науки»*, тобто навіть не участь, не підготовка пропозицій, а безпосередньо формування і реалізація державної політики. Отже, керівництво цього міністерства щиро переконане, що має змогу на свій розсуд визначати і напрями цієї політики, і рівень державної відповідальності за розвиток науки, хоча не має для цього ані конституційних повноважень, ані належної компетентності. Так само Міністерство фінансів України гордо проголошує, що воно являє собою «центральний орган виконавчої влади **України**, який *формує та реалізує* державну фінансову та бюджетну політику, а також визначає політику у митній та податковій сфері». І так воно насправді й є, а апарат цього міністерства традиційно, ще з радянських часів ніколи не відзначався помітною інноваційною культурою, багато хто з його працівників щиро вважає, що саме на науці можна найбільш безболісно заощаджувати.

Закономірним наслідком реалізації такого підходу до здійснення державної політики стосовно науки є формування сталої тенденції до зниження норм державної (міністерської) відповідальності. Така тенденція чітко простежується у відповідних змінах профільного Закону України, який

протягом періоду його дії 44 рази зазнавав «змін та доповнень». Зверніть увагу: перший прийнятий ще у 1991 році Закон України щодо науки мав назву «Про основи державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності» і містив широкий спектр засобів реалізації державної відповідальності за підтримку цієї сфери, за наполяганням міністерств було перейменовано на Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність», тобто фактично перетворено на закон про внутрішнє регулювання однієї з пересічних галузей, хоча за своїм змістом і соціальною роллю наука є надгалузевою сферою діяльності.

Змінилася не тільки назва — з розробленого фахівцями проекту закону було «в процесі узгодження» вилучено майже все, що могло б вказувати на політичну відповідальність органів державної влади за виконання передбачених в ньому законодавчих нормативів й за розвиток наукової та науково-технологічної сфери.

Відтак цей Закон України перетворився на документ, яким виконавчій владі надано широкі повноваження стосовно втручання бюрократичними засобами у життя наукової спільноти, що, до речі, аж ніяк не узгоджується з нормами відповідного європейського законодавства і взагалі не сприяє покращенню умов діяльності науковців. Поза зоною відповідальності виконавчої влади залишаються багато дійсно болючих питань: оплата праці дослідників, матеріально-технічне забезпечення науково-дослідницького процесу, державне стимулювання зростання затребуваності наукових результатів. А головне, залишається невизначеною відповідальність держави за стратегію розвитку науки.

Вважаю, що неконституційне привласнення виконавчою владою права формування державної політики у галузі науки та технологій є головною й поки що нездоланою перепоною на шляху науково-технологічного розвитку України.

Але ж більшість наших політиків заявляють, що вони щирі патріоти і домагаються процвітання своєї держави, дехто з них твердить, що ми можемо домогтися процвітання, більш активно підтримуючи і розвиваючи сільське господарство, інші вважають, що це можна зробити за рахунок металургії.

Те, що існує усталена віра багатьох політиків і державних діячів, що буцімто можна й без сильної науки, спираючись лише на наші базові галузі, досягти успіхів у соціально-економічному розвитку країни, на мій погляд, є не менш серйозною перепоною для забезпечення такого процвітання. І багато хто наївно вважає, що для цього достатньо активізації суто ринкових і монетарних факторів. Серед таких базових галузей найбільш важливими для країни справедливо вважаються аграрний сектор, металургійна промисловість і, певною мірою, хімічна та харчова. Але аграрний сектор, який сьогодні багатьма в Україні вважається локомотивом економічного розвитку, насправді не здатен забезпечити серйозний вплив на рівень ВВП. За даними наших

експертів, навіть за умови подвоєння виробництва та експорту зерна це забезпечить лише декілька додаткових сотень доларів до показника ВВП на душу населення. Що стосується іншої базової галузі — металургії, то за умови збереження існуючого низького рівня використання її продукції всередині країни, у вітчизняній промисловості, ефективність впливу цієї галузі на економіку та фінанси залишатиметься вкрай низькою.

Але ж активного розвитку у нас набуває така високотехнологічна галузь як інформаційно-комунікаційні технології. Як Ви вважаєте, чи може вона стати локомотивом інноваційного розвитку української економіки?

Дійсно, з високотехнологічних галузей в Україні найбільш активно зростає сфера інформаційних технологій. За масштабом зайнятості вона вже наближається до металургійної. За таких умов Україна мала б розраховувати на значно більший внесок у ВВП від цієї галузі через її більш високу природну економічну спроможність, ніж металургійної. Проте цього, на жаль, не відбувається. Причина полягає в тому, що діяльність «айтішників» мало затребувана вітчизняною економікою внаслідок її технологічної відсталості. Водночас у цій сфері концентрується все більше інтелектуальних молодих талантів, які в умовах слабкої затребуваності їхньої праці в Україні орієнтовані здебільшого на зарубіжного замовника, причому часто оминаючи бюджет України. Це не тільки великі матеріальні втрати, а й інтелектуальні, оскільки Україна залишається одним зі світових лідерів з підготовки висококваліфікованих спеціалістів-«айтішників». Якби вітчизняний сектор інформаційних технологій працював в умовах значно більшої затребуваності його результатів українською економікою та високотехнологічним інноваційним суспільством, його реальний внесок в економічний розвиток країни був би щонайменше на порядок більшим.

Отже, всі базові галузі, і видобувні, і переробні, необхідно перевести на виробництво інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості, а також організувати на інноваційній основі економічне та суспільне життя в країні. І для того, щоб це відбулося, потрібен цілеспрямований вплив держави. Керівники передових країн світу давно відмовились від неоліберальних ілюзій ринкових фундаменталістів і активно стимулюють інноваційні процеси в економіці, спрямовують їх, спираючись на результати наукових досліджень.

А чи здатна наша наука після всіх втрат, яких вона зазнала в останні десятиліття, стати надійною опорою для такої державної політики?

Так, втрати справді великі й надолужувати їх буде непросто. Але я переконаний, що Україна сьогодні ще володіє певним потенціалом, передусім людським капіталом, включаючи науку та розвинену систему освіти, для здійснення переходу на сучасну інноваційну модель розвитку. За даними останньої доповіді Міжнародного Давоського форуму, за показником «людський

капітал» Україна має високий рейтинг серед ста найбільш розвинених країн світу (26 місце). Проте, як вважають автори цієї доповіді, майбутньому прогресивному розвитку України заважає *вкрай низький рівень її інституціонального показника (96 місце), який визначається ефективністю системи державного управління*, умовами для ведення продуктивного бізнесу, інвестиційним і податковим кліматом, справедливим правопорядком.

Що, на Ваш погляд, треба було б зробити, щоб задіяти наявні можливості для реального переходу на інноваційний шлях розвитку?

З усього сказаного можна зробити ключовий висновок: Україні потрібна зміна концептуальних засад, які по-новому визначатимуть роль і функції держави у створенні більш ефективної інноваційно орієнтованої економіки. Україна, як держава, має стати ефективним капіталістом не тільки для тієї частини власності, що формально визначається як державна, а й стосовно раціонального використання всіх без винятку ресурсів і всього національного багатства, в тому числі людського капіталу. Ключову роль тут має відігравати сучасна, орієнтована на європейські стандарти державна політика у сфері науки, технологій та інновацій, а також створення ефективної системи її реалізації. Ці державні функції, за стандартами розвинених країн, мають у 3—4 рази перевищувати ті державні функції, що переважають сьогодні в Україні. Для їх успішної реалізації необхідно здійснити комплекс невідкладних заходів у сфері реформування системи державного управління, структурної перебудови економіки, формування реальних запитів та вимог до подальшого розвитку науки та науково-технологічної сфери. Вважаю ключовими серед них наступні:

1. Приведення у відповідність до Конституції законодавчих нормативних актів щодо завдань і обов'язків органів виконавчої влади в сфері їх галузевої чи відомчої відповідальності, взявши до уваги, що вони можуть лише надавати Президенту України чи Верховній Раді України пропозиції щодо формування державної політики, а не визначати її безпосередньо. Виконавчі органи мають бути повністю зосереджені на виконанні державної політики.

2. Розроблення та прийняття Закону України «Про засади державної політики в сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності», який чітко визначив би стратегію держави щодо забезпечення саме інноваційного розвитку економіки, відповідальність усіх органів державної влади за її реалізацію, роль і місце науки, в тому числі Національної академії наук України, у здійсненні такого курсу. Подібно до того, як це робиться в передових країнах світу, необхідно також передбачити широкий спектр механізмів стимулювання бізнесу до інноваційної діяльності та конструктивної взаємодії з наукою.

3. Формування урядових програм на основі стратегічного державного завдання — забезпечення ефективних засобів державного впливу на відрод-

ження України як високотехнологічної, космічної країни. Необхідність унормування такого рішення підтверджується, зокрема, слабкою концептуальною базою підготовки урядових програм, відповідних постанов і нормативних актів, у яких традиційно відсутня чітко сформульована державна позиція стосовно використання науки, технологій та інновацій в якості ключового джерела розвитку країни.

4. Конкретизація засобів здійснення повноважень стосовно формування державної політики в сфері науки та технологій на рівні Президента України та Верховної Ради України. Зокрема, враховуючи досвід розвинених країн світу, доцільно ввести посаду радника Президента України з питань науки та технологій. До речі, такий крок свого часу було зроблено Президентом США в системі антикризових засобів з подолання економічної рецесії. Одним із перших радників став видатний вчений українського походження Г.Б. Кістяківський.

5. Радник Президента України *мав би очолити відповідну Раду, до складу якої увійшли б авторитетні вчені та представники високотехнологічних, наукоємних галузей*, у тому числі оборонної науки та промисловості. Ця громадська організація могла б істотно поліпшити інформування глави держави про стан справ у цій сфері, допомогти йому у визначенні стратегічних цілей наукового-технологічного та інноваційного розвитку та виборі шляхів їх досягнення на рівні держави і регіонів.

6. Що стосується нинішньої Національної ради з питань розвитку науки і технологій, яку очолює Прем'єр-міністр України, то її доцільно перформатувати у координаційний орган Кабінету Міністрів України з питань інноваційного розвитку. Це краще відповідатиме урядовій практиці розвинених країн Європи, сприятиме подоланню негативного ставлення до конструктивного вирішення питань інноваційного розвитку країни з боку органів державної влади, особливо економічного та фінансового блоку Кабінету Міністрів України.

7. Для забезпечення цілеспрямованої координації реалізації інноваційної політики всіма без винятку виконавчими органами державного управління має бути створений очолюваний віце-прем'єр-міністром надгалузевий орган виконавчої влади, наприклад *Комітет промислових досліджень, технологій та інноваційного розвитку*¹. Спроби організувати такого роду структуру в Україні вже робилися, але їй не надавалось необхідних для цього повноважень і можливостей, тож бюрократична система легко відторгала їх. Щоб уникнути цього, під егідою такого комітету має діяти потужний (1,5—2 млрд дол.) *Український фонд перспективних досліджень, розробок*

¹ 22 липня, вже після проведення цього інтерв'ю уряд прийняв рішення про створення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості на чолі з віце-прем'єр-міністром Олегом Уруським. Можна сподіватись, що нове міністерство візьме на себе відповідальність і за вирішення проблем наукового забезпечення інноваційного розвитку. — прим. гол. ред.

високотехнологічної продукції, товарів воєнного, спеціального та подвійного призначення.

Не підмінюючи міністерства і відомства, такий комітет разом із Національною академією наук України повинен забезпечити їх взаємодію і формування ефективної національної інноваційної системи, яка охоплювала б усі галузі виробництва, мобілізувала б українське суспільство на прискорене переведення економіки країни на інноваційний шлях розвитку на основі використання досягнень науки і технологій.

8. Зміна концептуальних засад у сфері формування і реалізації державної науково-технологічної та інноваційної політики, нарощування тих функцій органів державної влади, які безпосередньо стосуються стратегічного планування розвитку країни на інноваційній високотехнологічній основі, є необхідною умовою подолання системної кризи, яка виникла внаслідок проведення в країні реформ без їх належного наукового обґрунтування. Маю надію, що моє розуміння проблем реформування економіки України буде корисним для відповідних структур, які опікуються цими державними питаннями.

У цих пропозиціях майже не йдеться власне про науку, про те, як саме її потрібно підтримувати і розвивати, реформувати.

Підтримувати, звичайно, потрібно — хоча б настільки, наскільки це передбачено законом. Але хочу звернути увагу на те, що сучасна наука, навіть фундаментальна, в основному не розвивається сама по собі — вона зростає і змінюється під впливом потреб економіки і суспільного розвитку. Будучи найважливішим і найефективнішим джерелом економічного і соціального поступу, вона одночасно отримує потужний імпульс з боку економіки для власного розвитку, тематично, якісно та кількісно адаптується до зовнішніх викликів. Власне така логіка зв'язку між наукою та економікою вміло використовується далекоглядною владою через створення так званої «потрійної спіралі» — «наука — бізнес — влада». Влада бере на себе відповідальність за підтримку та узгодження дій усіх ланок інноваційного циклу на всьому докомерційному етапі відтворювального процесу. Особливо помітна така роль держави у формуванні та розвитку високотехнологічних галузей. Для цього застосовується ціла низка механізмів державної підтримки науки і стимулювання підприємців до активної інноваційної діяльності, до зростання їхнього попиту на нові досягнення науки і технологій. У такому ключі налаштована система управління наукою в розвинених країнах. Наприклад, у США виконанням подібних функцій займається майже чверть усього складу державних службовців. У законодавчих органах США питання науково-технологічного та інноваційного розвитку країни становлять приблизно 10 % від загальної кількості питань, що розглядаються. В Швеції основними законодавчими документами про науково-технологічну та інноваційну сферу встановлено майже півсотні конкретних засобів державної

підтримки. В структурі податкової служби Великобританії існує декілька підрозділів, які займаються безпосередньо впровадженням податкових стимулів для активізації інноваційної діяльності бізнесу. У Франції встановлено цільовий податок (1,5 % від обороту) у нафтогазовій галузі, який спрямовується на наукові дослідження в цій сфері.

На жаль, в Україні, незважаючи на минулий історичний досвід, дотепер не вдалося відродити таку ефективну «потрійну спіраль». В цьому одна з найважливіших причин і знищення галузевої науки, і втрат наукового потенціалу країни в цілому, і кризових явищ в економіці. Наша наука перебуває в дуже скрутному фінансовому і матеріально-технічному становищі, професія дослідника втратила привабливість, талановита молодь, яка мала б достойно замінити старше покоління науковців, обирає інші країни, де така важлива професія більш затребувана суспільством, ніж в Україні.

Тому так важливо якнайшвидше переорієнтувати Україну на відродження її інноваційного статусу. Незважаючи на всі втрати в науково-технологічній сфері, хочу Вас завірити, що спираючись на минулий досвід успішного подолання економічних, політичних та інших перешкод на шляху розвитку вітчизняної науки, на подвижницький настрій багатьох науковців, які залишилися в науці, та при її належній підтримці з боку держави і бізнесу наука в змозі істотно вплинути на інноваційне відродження країни. Що стосується Національної академії наук України, якій вдалося більшою мірою, ніж іншим секторам науки, зберегти свій науковий потенціал, то вона в умовах нової державної політики, спрямованої на інноваційний розвиток держави, може і готова стати, як і в кращі свої роки, надійною опорою для забезпечення науково-технологічного оновлення вітчизняної промисловості та економіки в цілому. Власне з цією метою Академія розробила в 2014 році десятирічну програму свого розвитку і докладає багато зусиль для її виконання. Науці потрібна не реформа заради реформи, як воліють деякі державні бюрократи, а докорінна зміна умов щодо її підтримки та повноцінного використання в суспільстві у її сучасному призначенні як найважливішого ресурсу зростання економіки, забезпечення державного суверенітету та національної безпеки.

Борис Євгенович, незабаром Загальними зборами НАН України буде обраний новий президент Академії й новий склад її Президії. Ми знаємо, що Ви не виставляли свою кандидатуру на вибори президента. Але хотілось би почути від Вас бодай кілька слів з цього приводу.

Так, я вирішив вже піти з цієї посади, передавши цю нелегку ношу більш молодому члену нашої Академії. Хоча специфіка професії вченого в тому, що він залишається вченим до кінця свого життя. Залишусь і я — в Академії, продовжуватиму працювати директором інституту. Кого оберуть Загальні збори, я не знаю, але я особисто голосуватиму за академіка Анатолія Глібовича Загороднього, в особі якого, на мою думку, найбільш вдало, порівняно

з іншими кандидатами, поєднано професійні й людські якості. Він авторитетний вчений, добре знає нашу Академію, має чималий досвід організаційної та управлінської роботи. Вміє працювати з людьми — слухати і чути їх. Для нього академічна доброчесність і доброчесність в етичному сенсі — не порожні слова. Він не з тих, хто більш охоче дивиться на себе в науці, ніж на науку в собі. Я знаю його як людину працювиту, делікатну, скромну і порядну. І що дуже важливо, він має непохитну та принципову позицію у захисті інтересів Академії.

Звичайно, кожен, хто голосуватиме на Загальних зборах, робитиме свій вибір на основі своїх власних міркувань і уподобань. Але хотілось би, щоб було обрано людину, яка здатна об'єднати нашу академічну спільноту навколо вирішення спільних для всіх проблем. Саме такою людиною, на моє переконання, і є Анатолій Глібович.

Ще раз дякуємо Вам, Борисе Євгеновичу, за це інтерв'ю. Сподіваємось, що наші читачі також сприймуть його з розумінням і прислухаються до Ваших порад.